

FELSZABADULÁS TÉR

Amikor 1903. október 10-én délelőtt felavatták az Erzsébet-hídat, ünnepi díszbe öltöztek a pesti hídfő környékén emelt új bérpaloták is. Ezen a napon nemcsak a híd megnyitása volt fővárosunk nagy eseménye, hanem az új városközpont felavatása is. A századforduló idején ugyanis lebontották a régi pesti Belváros középső, elavult részét, és helyére újat építettek, amelynek központjában a régi Apponyi teret (a mai Felszabadulás teret) alakították ki.

Fővárosunknak ez a fiatal, de a második világháború idején súlyosan megrongált tere tehát mindössze hatvan éves. Hosszú ideig állványerdő borította épületeit, hogy a szétlőtt kőpillérek, burkolótégla, kerámiadiszek sebeit orvosolhassák. Az új Erzsébet-híd megnyitásakor már ismét ünnepi köntösben fogadhatja látogatóit.

Há fiatal is a tér, környéke mégis régi település, Pest „legöregebb” része, hiszen a város magjának helyét az i. sz. I—III. században épült római erőd jelölte ki. (Értékes maradványai a hídfő mellett levő föld alatti múzeumban láthatók.) Sejtjük, hogy az erőd köré települt első középkori város falai a Felszabadulás tér keleti

oldalán húzódhattak. Eppen a régi Erzsébet-híd építéskor eltűnt ódon utcahálózat és az egykori telekosztás jellege utal arra, hogy valamikor Pestet nagyjából a Petőfi Sándor utca, az Irányi utca és valamelyik északabbra fekvő, a Dunához vezető utca vonala határolta.

Hogy ez mikor alakult át a mai Kis-körút vonalát követő nagyobb Belvárossá, azt nem tudjuk pontosan, de annyi bizonyos, hogy ez utóbbinak a falai — amelyek a Múzeum körút páratlan számú házainak hátsó telekhatárain ma is előbukkannak — már a török hódoltság idején megvoltak.

Ezek között az újabb, nagyobb területet övező falak között új fővonalak képződtek. Az egyik észak—déli irányban a mai Kecskeméti utca, Károlyi utca és Petőfi Sándor utca vonalán a Kecskeméti kaput és a Bécsi kaput kötötte össze. A másik főutca keletről nyugatra, a Hatvani kaputól a ferences templomig vezetett. Ez az egykori Hatvani utca csak fele szélességű volt, mint utódja, a Kossuth Lajos utca.

A két főút vonal találkozásánál alakult ki az új városközpont. A főutak mellé települtek a legfontosabb középületek és

Az egykori Kigyó tér. Jobbra a Kunz- és Mössmer-ház. A háttérben a híres Kigyó Patika, amelytől jobbra a Kigyó utca, balra a Sebestyén utca nyílt

A Ferenciek tere és a Koronaherceg utca (a mai Petőfi Sándor utca) sarka 1906-ban. Jobboldalt a Kunz- és Mössmer-ház, tőle balra a Brudern-ház, amelynek átjárója a mai Petőfi Sándor utcába vezetett

A Kossuth Lajos utca kiskörúti torkolata a ki-
szélesítési munkálatok közben. Baloldalt: az
Astoria Szálló helyén állott épület. (Ennek
elődje volt az egyemeletes Zrinyi Kávéház és
Fogadó.) Jobboldalt: a ma is álló sarokbérház,
előtte egy felébe vágott, lebontásra váró lakó-
ház

A Felszabadulás tér 1899 végén. Az épülő jobb
oldali Klotild-palota mögött a régi Városháza
tornya látszik. Baloldalt elől a „Királyi Bérház”
telke még üresen állt

a leggazdagabb polgárok, akik a török
hódoltság megszűntével az elhagyott tel-
keken szereztek maguknak birtokot. Ide
telepedtek a szerviták a Szervita — most
Martinelli — térre, a pálos szerzetesek a
mai egyetemi templom helyére.

A legértékesebb telkek egyikét I. Lipót
1690. április 6-án a ferences rendnek ado-
mányozta. A mai templom helyén akko-
riban még Sinán bég török mecsetje állt,
és ezt Kalcher kőműves mester alakította
át keresztény templommá. (Itt is temet-
ték el őt 1701-ben.) A barátok azonban
nem szívelték az épületet, és mindent el-
követtek, hogy a „*köröstyénységben, de*

pogány gyászban járó siralmas mecset”
helyére új kolostortemplom kerüljön.

Az új templom alapkövét 1727. szeptem-
ber 14-én helyezték el, „*árva violának
szép illatjaként, magyar nyelvű prédiká-
cióval körülötménevezve azt*”. Építését azon-
ban csak 1729-ben kezdték el, és 1738-ban
fejezték be. A torony még mintegy húsz
évvel később épült egyszerű sátor tetős
fedéssel. A ma is látható jellegzetes
toronysisakot 1836-ban építették Wieser
Ferenc tervei szerint.

Az 1838. március 14-ére virradó éjjelen
a Duna jeges árvize úgyszólván az egész
Belvárost elöntötte. A másnap tetőző ár

A Felszabadulás tér a század
elején. Jobbra a Kunz- és
Mössmer-ház. Tőle balra a
Kigyó utca, amelynek végén
a régi egyemeletes piarista
rendház látható

már csak néhány magasan fekvő „sziget”-et hagyott szárazon, köztük a ferencesek templomának környékét, ahol a menekültek százai húzódtak meg. E katasztrófára emlékeztet a templom oldalára helyezett bronzrelief (Holló Barnabás szobrász műve), amely *Wesselényi Miklósnak*, az „árvízi hajós”-nak emléket is megörökítette.

A templomot — amely az 1849-ben kivégzett és titokban ide temetett *Bathány Lajos* miniszterelnök hamvait is őrizte — az egykori kolostorépülettel az 1700-as évek közepén egészítették ki. Homlokzata még a templomával egy vonalban állott, ezért a tér jóval szélesebb volt a mainál. Vele szemben emelkedett a Curia épülete. Emlékét ma már csak a „Curia utca” neve őrzi.

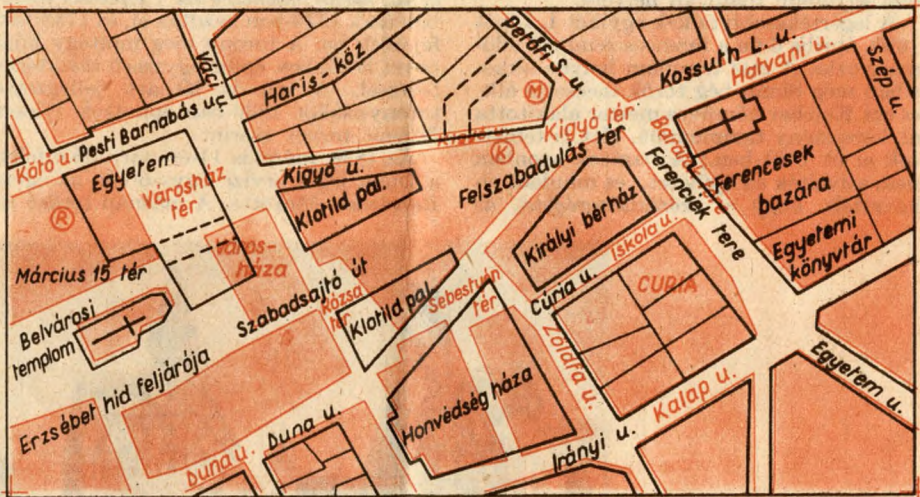
A kolostort azonban 1876-ban lebontották, és helyére — sokkal előbbre hozott homlokzattal — a most is meglévő és a földszinten elhelyezett üzletek miatt „*Ferencesek Bazará*”-nak elkeresztelt bérházat építették. Tervezője és 50 évig hasznélvezője is *Kéler Napóleon* volt. Az épületben ma is működő *Kárpátia Éttermet* régebben — a bérlők neve nyomán — mint *Csalányi*, majd *Neusiedler*, végül mint *Spolarich-vendéglőt* ismerték. Mostani belső berendezését 1926-ban, a jó-

nevű *Lingel* asztalosüzem készítette. Asztalai mellett gyakran találkoztak híres színészeink, köztük *Bajor Gizi*, *Fedák Sári*, *Rózsahegyi Kálmán*, *Uray Tivadar*, *Jávor Pál*.

A templom főhomlokzata előtt, az akkor még *Barátok* terének nevezett téren egy kút állott. Helyére 1835-ben

A Felszabadulás térnek és környékének térképvázlata

- (M) „Mössmer ház”
- (K) „Kigyó patika”
- (R) Egykori római erőd

- Jelenlegi telektömbök
- Telektömbök a régi Erzsébet hid építése idején

A tér már megíjodva várja az új Erzsébet-híd felavatását

(Bojtár Ottó felvétele)

Uhr Ferenc szobrász és Fessler József kőfaragó díszkutat épített, amelyet a klasszicizáló alapéptményén álló szoborcsoportról a Najádok, majd később a Nereidák kútjának neveztek. Körülötte piac volt. A kutat 1899-ben lebontották, de alapzata a kőbányai Zalka Máté téren ma is megtalálható.

A mai Felszabadulás tér másik oldalán a valószínűleg középkori eredetű szűk utcák szövevényében, apró terek képződtek. Későbbi utódaira az idősebbek még emlékezhetnek. A századfordulón még megvolt — a mai Felszabadulás tér és a Petőfi utca találkozásánál — a Kígyó tér a híres Kígyó Patikával. Hátrább, a Duna felé — Szt. Sebestyén szobrával — a Sebestyén tér húzódott, majd még tovább a Rózsa tér következett. A Dunához egészen közel volt a szép kútjáról és népes halpiacáról híres Hal tér. A régi Városháza a mai Klotild-paloták északnyugati részénél a kis Városház térre tekintett, a belvárosi templom pedig az előtte fekvő tercsken át a Dunára.

E környék arculatát a régi Erzsébet-híd építése teljesen megváltoztatta. Városrendészeti pályázatok seregéből választott tervek alapján jelölték ki a híd végső helyét és építették át a hídfők környékét.

A ferencesek temploma és a Duna közt húzódó elavult városrészt az 1900-as évek táján bontották le. A szűk utcák, tercskék helyére nagyobbak kerültek. A híd tengelyének és a kiszélesített Kossuth Lajos utca középvonalának találkozásában alakult ki a mai Felszabadulás tér, a

hídfőnél pedig az Eskü — a mai Március 15. — tér.

A terek körül új, nagyméretű és reprezentatív kialakításuk miatt rendkívül drága hérpaloták épültek. Megvalósításunkhoz az akkori „legfelsőbb körök” támogatását is igénybe kellett venni. A királyi család járt elől a jó példával, hogy a tőkéseket is építkezésre serkentsék. Az eredmény nem maradt el, már csak a várható jövedelem miatt sem, hiszen nyilvánvaló volt, hogy az épülő híd környékén érdemes bérházakat építeni.

A Belváros gyökere átrendezése során a Kossuth Lajos utcát — északi oldalán — mintegy kétszeresére szélesítették ki. Itt új palotasor épült. Ezután kezdtek lebontani a mai Felszabadulás tér házait a Kígyó utcától a Kalap (ma Irányi) utcáig. Csákány alá került a régi Curia épülete is, amelynek telkét a király vásárolta meg.

Az új épületek sorában elsőnek a *Tiszti Kaszinó* készült el. Ezt 1899. november 18-án nyitották meg. Akkoriban „Törzs-kari épület” volt a neve, mert nemcsak a kaszinó helyiségeit és a 15 × 30 méteres dísztermet, hanem a fontosabb katonai hivatalokat is magában foglalta. A Veres Pálné utca felé tekintő szerényebb épület-tömbben egy gyalogszázalójat helyezhettek el.

1900-ban fogtak hozzá „Klotild főhercegnasszony” kettős palotájának építéséhez. A terveket az akkoriban jó nevű Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek készítették, akik — mint erről a Vasárnapi Újság beszámolt — Párizsban és

Londonban tanulmányozták a „főként amerikaiás izlésű nagy bérházak építését és berendezését”.

Szimmetrikus elhelyezésük a hidra vezető útvonalnak mintegy a kapuzata lett. A két 48 méter magas — egyébként teljesen tartalom nélküli — kőtorony is ezt hangsúlyozza; a középtengely felé összevont elhelyezésük pedig azzal indokolható, hogy így a jobb oldali torony a Kossuth utca tengelyébe került, és ezzel az utcának építészeti lezárát adta.

A kor kereskedelmi igényeinek megfelelően az épületek földszintjén és az első emeleten — amelyet akkoriban is fölemeletnek vagy mezzaninnak neveztek — üzleteket, kávéházakat, igényes műhelyeket rendeztek be. Ezt a két szintet nagy ablakfelülettel látták el, részben a reklám kedvéért, részben a szűk utcák okozta gyengébb megvilágítás javítása végett. Ezért szegecselt vasszerkezettel készült, ami akkoriban a legkarcsúbb, a legtöbb nyílásfelületet nyújtó konstrukció volt. A vasszerkezetet a kor izlésének megfelelően kővel burkolták. Ezzel ugyan a pillérek mérete megnőtt, mégis a szerkezet akkoriban szokatlanul könnyednek, modernnek számított. A vasvázus szerkezetre feljebb az emeleteken — az akkori építésmódnak megfelelően — kőből, illetőleg téglából építettek vastag falakat. A homlokzat is kő-, illetve téglaburkolatú volt.

Az épületek úgynevezett *Monier-vasbeton födémekkel* készültek. (Monier párizsi kertész formált első ízben — 1861-ben — vassal erősített betonból virágtartó

A régi Belvárosi Takarékpénztár épülete

edényeket. Szabadalma nyomán születtek meg a különféle vasbeton szerkezetek; ezek a századforduló idején hazánkban is elterjedtek.)

A Klotild-palotát egyébként a kapitalizmusra jellemző telekkihasználás elve alapján tervezték. Az udvarok nagysága alig érte el a beépített terület 10—20 százalékát. A két-két udvarból, ugyanannyi lépcsőházból és három-három mellék-lépcsőházból kiinduló alaprajz — ugyan-csak a kor szellemének megfelelően — felületes reprezentatív hatást kereső elgondolás. A *szeccesszió*, amely valójában a hagyományos művészeti felfogástól való *elszakadást, elkülönülést* hirdette, itt még csak néhány szerkezeti vagy stílári újításban mutatkozott meg. Ám ezek az épületek részleges vasvázkkal és vasbeton födémekkel így is előőrsei az elkövetkező évtizedek építészetének, és szerkezeti újításaiukkal hozzájárultak a mai építéssel kialakuláshoz is. Helyes tehát, hogy megbecsüljük őket.

A „Királyi Családi Alapítványi Vagyon Zár gondnoksága” 1899 decemberében hagyta jóvá az ugyancsak Korb és Giergl építésszek által benyújtott tervet, amelynek alapján a tér déli oldalát határoló „*Királyi Bérház*”-at építtették fel.

Az engedély érdekes hatósági kikötéseket is tartalmazott. Ezek szerint a konyhák nem lehetnek 8 négyzetméternél kisebbek, a kamráknak, a fürdőszobáknak és a WC-knek külön szellőzést kell biztosítani, a lépcsőházakba szellőzőablak nem nyílhat stb. Az épület egy udvarral és három fölépcsőházzal készült. Szerkezetének és homlokzatának rendszere azonos a Klotild-palotáéval.

A Vasárnapi Újság 1900-as évfolyamában minderről a következő olvasható:

„*Épül a király háza és több más új palota. A gyönyörű új út egyenes vonalát csak a régi belvárosi templom kiugró és a hídfő feltöltései következtében ma már az utca színvonalán alul mintegy negyedfél méternyi mélyen fekvő épülete töri meg, amennyiben a déli oldalával beér az utca szélebe; és előbb-utóbb ennek eltávolítására is sor kerül.*” Nos, a belvárosi templom, úgy látszik, régóta okoz gondot. De szerencsére akkor sem bontották le, nem emelték fel, nem tolták oldalra, mint ahogyan azt későbbben is tervezték. Úgy maradt, ahogyan elődeink megépítették, és az új világváros a maga múltjának ezt a darabját híven megőrizve nőtt köréje.

1900-ban a régi városházát is lebontták, és ezzel újabb akadály hárult el a hídra vezető út megteremtése előtt. Eközben a híd is épült, ugyanakkor a Duna túlsó partján lefaragták a Gellérthegy szikláit, hogy a várható forgalom számára helyet teremtsenek.

A pesti oldalon azután már lassúbb lett az építkezés. A Felszabadulás tér északi oldalán olyan házak állottak, amelyeknek eltávolítása nagyobb áldozatokat követelt. A mai Petőfi utca sarkán volt a hatalmas üzleti tőkét képviselő Kunz- és Mössmer-áruház. Mögötte, két utcára nyílóan, a Brudern-ház foglalt helyet.

Brudern József 1816-ban szerezte meg a pesti Urak utcája (a mai Petőfi Sándor utca) és a Kígyó utca közt levő telket, és arra Hild József neves építőmesterrel üvegezett *teőös udvarú átjáróházat* építtetett. Ennek udvarán emeleti helyiséggel ellátott „hatvan boltos flüke” épült. Ez az egykori néven *Párisi Sikátor*, illetőleg *Vestibulum* a régi Pestnek egyik nevezetessége volt. Az 1828-ban Pesten járt öreg Kazinczy Ferenc a város csudájának nevezte. Később *Párisi Udvar*, majd — mintegy negyven magyar csizmadia és német sarús műhelye révén — a *Suzter Bazár* és a *Párisi Bazár* nevet kapta.

Ennek helyén és a Kunz—Mössmer-féle saroktelken épült fel az 1910-es évek elején a *Belvárosi Takarékpénztár* palotája. Schmahl Henrik építész tervezte — a régi Párisi Udvar épületének hagyományait figyelembe véve — a ma is meglevő átjáróházat. Az átjáró földszintjén a takarékpénztár helyiségei mellett üzletek voltak, az első emeleten pedig — a mostani IBUSZ termeiben — az irodákat rendezték be.

Az épület — alapterületének 20 százaléka üvegtetővel fedett udvar — jellegzetesen kapitalista építmény. Az építésznek a hitelintézet nagyságát, megbízhatóságát kellett hirdetnie. Ez ugyancsak hálás feladat volt. A rendelkezésre bocsátott — úgy látszik korlátlan — anyagi feltételekhez képest viszonylag jót is alkotott. A drága Zsolnay-majolikából készült homlokzat ma is a Belváros egyik érdekessége.

A Belvárosi Takarékkal szomszédos palotának — amely megújított aranyozott díszei miatt mint „arany ház” vonult be a pesti épületek archívumába — a Városházán megőrzött terveit 1914. de-

Nemrégben még állványerdő borította a Felszabadulás tér épületeit

cember 3-án írta alá Alpár Ignác műépítész. A Kossuth Lajos utca és a Petőfi Sándor utca sarkán pedig a Meinig Artur tervezte Jankovich-palota épült fel.

A Felszabadulás teret határoló épületeket az elmúlt évtizedek során gyakran becsmérelték, mert „palotahomlokzataik” mögött nem rejtett „palotatartalom”. Szídták őket azért is, mert azok belső udvaraik miatt a telekkihasználás rossz értelmű „dizspéldányai” voltak. De ma már, amikor a tatarozók építőállványai lassan eltűnnek, és a két generációval „öregebb” építészek alkotásai régi frissességükben állnak előttünk, egy kissé megbocsátóbbak lehetünk. Ilyen lelkiismeretes részlettervezésre és iparosmunkára ma már csak az idősebb szakemberek képesek. A felhasználó anyagfajták bősége, alkalmazásuk sokrétűsége és általában a tervezés és kivitelezés szakmát szerető tisztessége példamutató számunkra is. Ne feledjük el, hogy ezek az épületek nagyapáink idejében újszerűek voltak, mert az acélváz és a vasbeton még viszonylag új szerkezetnek számított. Az új épületekkel övezett tér úgy tört be a már valóban avult városrészbe, hogy maga körül mindent átalakítva új városközpontot teremtett.

Apáink még bírálták nagyapáink munkáját, de mi inkább tanulmányozzuk azt. Ez így is van rendjén. Az előző nemzedék munkájának bírálata nélkül nem lenne fejlődés, de a régebbiek megfigyelése már segít az új kialakításában.

Dr. Radnai Lóránt